

DVI DISERTACIJOS APIE PAVELDOSAUGĄ

Salvijaus Kulevičiaus *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu* ir Agnės Vaitkuvienės *Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*

Pastaruoju metu pagausėjusios disertacijos ir mokslo darbai sovietinės Lietuvos paveldosaugos tema neabejotinai liudija stiprėjant Lietuvos paveldosaugos teorinę ir istorinę bazę. Sovietinės Lietuvos paveldosaugos analizė yra aktuali tema šiuolaikiniuose humanitariniuose moksluose. Toną šiems tyrimams uždavė dr. Rasos Čepaitienės disertacija (VU, 2003 m., publikacija LII, 2005) ir prof. Jono Glemžos knyga (VDA, 2001), kurias pratęsė ir papildė Editos Riaubienės (VGTU, 2003), Eglės Navickienės (VGTU, 2005, publikacija 2006), Margaritos Janušonienės (VDA, 2009), Jolitos Butkevičienės (VDU, 2010) disertacijos ir Jūratės Markevičienės straipsniai. Taigi, jau negalėtume teigti, kad sovietmečio paveldosauga yra menkai tyrinėta ir nauja sritis. Tačiau ar galima sakyti, kad jau yra suformuotas ir įtvirtintas požiūris į problemą ir laikotarpį, ar galima temą laikyti išsemta?

Net jeigu ir taip, mano giliu įsitikinimu, moksle nėra ir negali būti „užimtų temų“, ir tik nuo mokslininko talento bei kvalifikacijos priklauso, kiek naujų, aktualių problemų (suprantama, vengiant dirbtinai jas išgalvoti) galima išvelgti ir apibendrinti tiriamajame lauke. Tai ir galima laikyti dviejų VU IF Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros doktorantų, apgynusių disertacijas 2010 m. rugsėjį ir spalį, iššūkiu.

* * *

2010 m. rugsėjo 30 d. humanitarinių mokslų srities istorijos krypties (05 H) taryboje (pirmininkė – doc. dr. Irena Vaišvilaitė, nariai: prof. dr. Alfredas Bumblauskas (disertacijos mokslinis vadovas), prof. dr. Jonas Rimantas Glemža, dr. Dangiras Mačiulis, doc. dr. Nerijus Šepetyš, oponentai: doc. dr. Rasa Čepaitienė, lekt. dr. Marija Drėmaitė) Salvijus Kulevičius apgynė daktaro di-

sertaciją „Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu“ (Vilnius, 2010, 294 p.).

Pretenduodamas į naują sovietmečio paveldosaugos apibendrinimą, Salvijus Kulevičius sėkmingai rado spragą ligšiolinėje historiografijoje – visų pirma kompetetingai ją apibendrinamas ir diagnozuodamas, kad iki šiol atliktuose tyrimuose vyravo trys probleminės linijos. Pirmoji tema – tai sovietmečio paveldosaugos kokybiškumo ir santykio su vakarietiškąja paveldosauga – taigi, vertinamasis aspektas, dažniausiai paremtas „atsilikimo teorija“, gana nekritiškai vakarietiškąją paveldosaugą laikant absoliučiai teisinga ir su pastarąja lyginant sovietinės Lietuvos paveldosaugą. Konstatavęs, kad nėra vienos „aukso standarto“ paveldosaugos, atsilikimo teoriją doktorantas pakeičia savitumą teorija. Antroji iki šiol darbuose vyravusi tema – sovietmečio paveldosaugos įtakos posovietinei Lietuvos paveldosaugai – dažniausiai įvardijant problemą, tačiau nenagrinėjant jos ištakų – šiuo atveju doktoranatas pagaliau ryžtasi atsakyti į klausimus, tai kas gi lietuviškoje paveldosaugoje yra sovietiška, o kas savita – lietuviška? Trečioji historiografijoje nagrinėjama tema – paveldosaugos santykis su istorine kultūra, skirtas daugiausia istorijos manipulacijoms sovietmečiu tirti – šiuo atveju autorius nepasiūlo naujų priėgų, tačiau iliustratyviai parodo, kaip privalomi istorijos iškraipymai formavo oficialiuosius paveldo sąrašus („reikalingą“ istorijos versiją paliudijančius materialius objektus).

Aktualią paveldosaugos, o platesniame kontekste sovietologijos tyrimų problemą „kas yra „lietuviška“, o kas „sovietiška“ Lietuvos sovietmečio paveldosaugoje ir kokios yra lietuviškosios paveldosaugos savastys?“ doktorantas sprendžia

pasitelkęs naują priegai – reliatyvistinę sampratą. Ji yra įteisinta ir įtvirtinta kaip pagrindinė šiuolaikinės paveldosaugos pozicija, tačiau pas mus nėra žinomas nė vienas solidesnis ją pagrindžiantis ar jai oponuojantis teorinis veikalas. Reliatyvistinę paveldosaugos sampratą autorius gerai išmano ir yra pristatęs dviem straipsniais mokslinėje spaudoje. Disertacijoje doktorantas taip pat išsamiai supažindina mus su minėtos sampratos raida ir bruožais, tiesa, lieka neatsakyta, kaip plačiai reliatyvistinė paveldosaugos samprata taikoma (ir ar padeda?) tiriant posovietinių (ar pokolonijinių) valstybių paveldosaugos klausimus.

Antruoju doktoranto iššūkiu reikia laikyti originalios ir savarankiškos tyrimo matricos sukūrimą. Pripažindamas, kad nė viena esama metodologija negali atsakyti į jam rūpimus klausimus, Salvijus Kulevičius paveldosaugos reiškinį suskaido į *universalius elementariusius paveldosaugos dėmenis*, kurių apraškas tiria Lietuvos sovietmečio paveldosaugoje. Antrajame – penktajame skyriuose savąjį teorinį karkasą autorius pildo empirinio tyrimo duomenimis kultūrinio palikimo atrankos, apskaitos, tvarkymo ir kompleksinio požiūrio į paveldą tematika.

Permašytas sąmoningas paveldo naikinimas sovietmečiu atskleidžia, kad objektų įpaveldinimas buvo atliekamas jau po bendros kultūrinio palikimo atrankos – *naikinamosios selekcijos*, tad paveldosaugai liko mažiau konfliktiški relikvai. Atrankos reiškinio tyrimas parodo ne tik sovietologų jau senokai pripažintą sovietmečio vidinės periodizacijos ir jos netolygumo aspektą, bet ir netolygumą tarp paveldotvarkos darbų ir paminklų sąrašų ideologinio krūvio. Tvarkybos darbai LSSR pradėti ir nuolat vykdomi nuo 1948 m., o oficialiam paminklų sąrašui net ir 1961 m. buvo per ankstyvi – laukiant, kol galės atitikti sąjunginę ideologiją. Originalus apibendrinimas dar kartą išryškina sovietinės paveldosaugos dvilypumą – net būdami oficialiuose paminklų sąrašuose, objektai galėjo būti iš dalies naikinami, kad atitektų oficialiąją kultūrinio palikimo ideologiją.

Naujas pastebėjimas disertacijoje yra tai, kad, siekdama įtvirtinti tarybinės liaudies kovą už socializmo ir komunizmo sukūrimą, sovietmečio paveldosauga pasirodė labai pažangi, žvelgiant šių dienų požiūriu, – sąrašuose atsirado moder-

niosios kasdienybės, architektūros, interjero, dailės kūrinių – vadinamųjų brandaus socializmo pasiekimų. Maža to – marksistinis požiūris įteisino paveldo apskaitoje tokius „paprastojo žmogaus“ (tuomet liaudies) kultūrinio palikimo ženklus, į kuriuos demokratinės paveldosaugos atsigrėžė tik amžiaus pabaigoje. Vis dėlto autorius apdairiai priskiria juos ne paveldosauginės sąmonės kaitai, bet specifiniams ideologiniams poreikiams.

Tirdamas sovietinių modelių raišką Lietuvos paveldo apskaitoje doktorantas sėkmingai atskleidė atsargų ir nuoseklų LSSR valdininkų vadovavimąsi sąjunginiais dokumentais. Nors ir išskiria tokias išimtis ir savarankiškus apraškas kaip XX a. šeštajame dešimtmetyje atsirandantys nacionaliniai savitumai arba mėginimas kvestionuoti kai kuriuos sovietinius paveldo modelius, autorius visiškai aiškiai apibendrina, kad ir *realybinio dvišypumo*, ir aktualumo apibrėžtys, ir paveldo identifikavimas Lietuvoje iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos (1988 m.) vykdytas pagal Maskvos įpirštą modelį, o saviveikla šioje sferoje nebuvo toleruojama, tad paveldo statusas buvo suteikiamas tik sovietinei sanklodai palankiam arba bent jau jos atžvilgiu neutraliam palikimui. Tai padeda atsakyti į kitų tyrėjų keliamus klausimus – kaip sovietmečio Lietuvos paminklų sąrašuose galėjo atsirasti tiek daug sakralinio (bažnyčių) ir aristokratiškojo (dvarų, rūmų) paveldo objektų.

Pagaliau prieiname tas sovietmečio Lietuvos paveldosaugos sritis, kuriose, pasak autoriaus, savitumo ir sąlyginio savarankiškumo iš tiesų buvo. Paveldotvarką LSSR autorius siūlo traktuoti kaip savasties išraišką, nes Lietuvoje sekta ne sovietiniais modeliais, o ieškota savų arba ne SSRS sukurtų alternatyvų, be to, tai buvo mažiausiai Maskvos direktyvų suvaržyta paveldosaugos sritis. Nauja ir tai, kad išskiriami lietuviškųjų restauravimo koncepcijų atstovai (Jurginis ir Simanavičius), parodomas vidinis idėjų ir praktikų spektras, savitos Venecijos chartijos interpretacijos – „naudotasi garsiu chartijos vardu, bet ne jos turiniu“.

Ypač originali dalis – penktasis skyrius, skirtas kompleksinės paveldosaugos klausimui. Jame polemizuojama su kai kuriais įsitvirtinusiems teiginiais, pateikiama kitokia kompleksinės paveldosaugos koncepcija, įrodanti ją ne tik egzistavus

Lietuvos SSR, bet ir buvus labai savitą, apimančią integralią gamtos ir kultūros paveldo apsaugą.

Disertacijos gynimo metu išsivystė įdomi ir neformali mokslinė diskusija, kurią ypač pajavairino prof. J. Glemžos, kaip įvykių amžininko, pateikti patikslinimai ir nauji faktai, N. Šepečio ir D. Mačiulio kritinės pastabos apie vietomis dirbtinę teorinę darbo matricą.

Taryba pripažino, kad šia disertacija yra ne tik verifikuojami kai kurie jau pripažinti sovietmečio paveldosaugos aspektai, bet ir nemažai jų yra praplečiami, patikslinami, identifikuojami nauji. Disertacija taip pat gali būti priskirta bendresnei paveldo filosofijos arba idėjų istorijos sričiai, nes akivaizdžiai parodo paveldą kaip savojo laikotarpio ideologijos (nebūtinai sovietinės) ir modernios visuomenės poreikių konstrukciją. Disertacija pripažinta rimta kultūros istorikų bendruomenės nario paraiška, kurią būtina skelbti.

* * *

2010 m. spalio 29 d. humanitarinių mokslų srities istorijos krypties (05 H) taryboje (pirmininkas – prof. dr. Alfredas Bumblauskas, nariai: doc. dr. Rasa Čepaitienė, doc. dr. Irena Vaišvilaitė, dr. Dangiras Mačiulis, doc. dr. Nerijus Šepetytis, oponentai: prof. dr. Jonas Rimantas Glemža, dr. Marija Drėmaitė) Agnė Vaitkuvienė eksternu apgynė disertaciją „Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje“ (Vilnius, 2010, 171 p.). Iš paveldosauginių disertacijų ji išsiskyrė peržengta chronologine sovietmečio riba ir siekiu atskleisti, kokią vertybinę sampratą perėmė posovietinė Lietuvos paveldosauga, kokias transformacijas įpaveldinimo procesai patyrė lūžiniu laikotarpiu ir kokia vertybinė samprata susiformavo nepriklausomoje Lietuvoje.

Darbe buvo iškelti įdomūs ir aktualūs klausimai: kas buvo vadinama „paveldu“ Lietuvoje sovietmečiu ir kaip pasikeitė šis suvokimas Lietuvai atkūrus nepriklausomybę? Kaip materialiosios liekanos buvo paverčiamos paveldu? Kokios paveldo vertės buvo aktualinamos valstybinėje paveldosaugoje ir kokiomis vertėmis remiantis paveldo objektai buvo įrašomi į saugomų sąrašus? Kas nusprendavo, kurie objektai taps paveldu? Kokią įtaką palikimo vertinimui turėjo tuometiniai paveldo specialistai ir kiek jų darbas buvo veikiamas sovietinės ideologijos? (Pastarąjį

klausimą savo disertacijoje išsamiai nagrinėjo ir Salvijus Kulevičius.)

Pagrindinė tiriamoji problema autorei išryškėjo analizuojant LSSR kultūros paminklų sąrašą, kuriame į akis krito didelis sovietmečiu laikyto „nepažangiu“ aristokratiškosios kultūros ir bažnytinio paveldo objektų skaičius. Dėl to jai kilo noras išsiaiškinti, kokiais kriterijais rėmėsi sovietmečio Lietuvos paminklų vertintojai? Ar tai buvo sovietinė ideologija, ar Vakarų paminklosaugos teorijos įtakos, o gal specifinė lietuviškoji paminklosauginė prieiga? Čia pat iškilo ir „geležinės uždangos“ sovietmečiu „patvarumo“ klausimas. Gal „geležinė uždanga“ sovietmečio paminklosaugai, kitaip nei kitiems su praeities vertinimu susijusiems mokslams, nebuvo aklina? Ar galima atsekti kokį nors kokybinį paminklosaugos šuolį gyvuos „geležinei uždangai“, ar buvo tęsiama sovietmečiu susiformavusi praktika? Palikimo vertinimo klausimai aktualūs ir šiandienos paveldosaugoje. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo praėjo jau daugiau nei 20 metų, tačiau valstybinė paveldosaugos sistema vis dar neranda pastovių ir tinkamų būdų kultūros paveldui vertinti ir apsaugoti.

Pavadinusi disertaciją „Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje“ iš tiesų joje autorė susitelkė į siauresnį paveldo verčių tyrimą. Pirmajame darbo skyriuje išanalizuotas paveldo verčių suvokimas ir plėtotė Vakarų Europoje ir SSRS. Autorės teigimu, kultūros paveldo verčių tyrimas turėjo padėti atskleisti paveldosauginės veiklos sociokultūrinius kontekstus. Vis dėlto teorinė disertacijos dalis, sutelkta tik į universalių paveldo verčių tyrimą, pasirodė gana atsietą nuo pačios tyrimo problematikos, o tyrimo metu pasigesta sovietmečio ir posovietmečio socialinio ir kultūrinio konteksto, naujausių tyrimų apžvalgos. Manytina, kad tai sukėlė autorei tam tikrų sunkumų dėstant tyrimo medžiagą, nes ne į visus puikiai suformuluotus klausimus rašant darbą pavyko atsakyti.

Empirinio tyrimo metu susidurta su specifiniu sovietinių dokumentų tyrimo sunkumu – formali kai kurių institucijų dokumentų analizė neleido autorei susidaryti deramo įpaveldinimo procesų vaizdo, tai ypač pabrėžė vietomis išryškėjęs konteksto trūkumas. Tai akivaizdu paveldo rūšių ty-

rime: pavyzdžiui, istorijos paminklų ir archeologijos paminklų analizė atlikta išsamiai, pateiktas platus tų sričių mokslo kontekstas, ir tai leidžia padaryti autorei išvadą, kad paveldosaugoje istorijos ir archeologijos paminklai atspindėjo padėtį šių sričių moksle. O architektūros ir dailės paminklų analizėje to konteksto nebelieka, todėl padaromi gana neišsamūs apibendrinimai.

Apskritai darbe pavyko atskleisti, konstatuoti ir suklasifikuoti sovietmečio ir posovietinės Lietuvos paveldosaugoje vyravusias vertybines nuostatas, vėrčių rūšis ir jas administravusias institucijas. Autorė dar kartą primena mums, kad didžioji dalis paveldo sovietinėje Lietuvoje buvo įtraukiama į paveldo sąrašus dirbtinai išryškinant sovietinei ideologijai svarbius istorinius įvykius arba dekontekstualizuojant objektus. Padaryta svarbi išvada, kad sovietmečiu Lietuvos paminklosaugoje ekonominės paminklų vertės nebuvo suvokiamos ir formuojamos, bet aptinkama su ekonomine verte artimai susijusios panaudos vertės formavimo apraiškų, tačiau tik tarp architektūros ir urbanistikos paminklų, t. y. gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų. Visi kiti paminklai galėjo būti naudojami tik moksliniams tyrimams ir edukacinei veiklai, o funkcinė jų vertė buvo suvokiama kaip žalinga paminklams ir disonuojanti su pagrindinėmis šių paminklų mokslinėmis ir edukacinėmis vertėmis. Apibendrintas posovietinės Lietuvos paveldo įpaveldinimo chaosas (tiesa, jo virtuvė liko už tyrimo ribų), įdomiai išryškinta posovietiniu metu suklestėjusios paveldo industrijos specifika.

Tačiau dėl plataus tyrimo lauko, konteksto trūkumo (vietomis) ir gana siauros šaltinių grupės (tik MMKPAT protokolai ir įstatymai) disertacija paliko apžvalginio darbo išpūdį. Pasak komisijos nario dr. D. Mačiulio, disertacija būtų kur kas labiau pavykusi, jei autorė būtų pasitelkusi ir kitus šaltinius – „eiti į archyvus ir kalbėti su žmonėmis“. Disertacijos oponento, tiriamųjų įvykių amžininko prof. J. Glemžos pasisakymas ypač išryškino pastarojo metodo svarbą. Profesoriui išsamiai atskleidė sovietmečio įpaveldinimo procesų užkulisius, kurių ir buvo pasigesta darbe. Pavyzdžiui, oponentas pažymėjo, kad Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos (disertacijoje neišnagrinėtos) vaidmuo buvo svarbus įpaveldinant paminklus. Valdybos veiklos tyrimas būtų puikiai papildęs antrosios įpaveldinimo proceso dalies, paminklo skelbimo saugomu, analizę. Gynimo metu kilusi mokslinė diskusija išryškino sudėtingą sovietmečio kultūros tyrimo problematiką ir buvo labai naudinga akademinėi bendruomenei aptariant šaltinių interpretavimo, institucinio bendradarbiavimo, neformaliųjų ryšių ir apskritai lietuviškosios bei sąjunginės paveldosaugos specifikos klausimus.

Doc. dr. Irena Vaišvilaitė gražiai apibendrina, kad dvi naujos disertacijos (ir du nauji daktarai) Lietuvos paveldosaugos tyrimų lauke sustiprina ir praturtina šią sritį naujomis priegomis ir padeda suvokti šiandieninės mūsų paveldosaugos problemų šaknis bei specifiką.

Marija Drėmaitė